

Vasiljka Stojković

RADNIČKO KULTURNO DRUŠTVO »PROLETER« DO IZBIJANJA I SVJETSKOG RATA

I pored toga što je dolaskom Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini kapitalizam kao progresivniji društveni i privredni sistem brzo zagospodario u zemlji, te su se analogno tome, i u životu naroda izvršile duboke i višestruke promjene »kulturno-socijalni život u Bosni i Hercegovini počeo se vrlo kasno razvijati. U sredini stalnih trzavica i neuređenog političkog stanja u zemlji u fazi patrijarhalno-socijalnog života i vrlo niske kulture, on je za dugo pokazivao sve znake primitivnosti i nerazvijenosti. Državne vlasti i režim koji je svim sredstvima smetao i ometao ekonomsko i kulturno-prosvetno podizanje naroda nalazio je uvek načina kako će što bolje i uspješnije sprovesti svoje intencije«. ¹

Za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine oblast prosvjete i kulture bila je forsirana samo utoliko ukoliko se uklapala u sistem nove vlasti. Okupator nije namjeravao da pomogne narodu da izađe iz vijekovne zaostalosti, nego je usmjeravao svu kulturno-prosvjetnu djelatnost u pravcu isticanja svoje civilizatorske misije pred stranim svijetom. Iz ovih razloga Austro-Ugarska je za Sarajevo, kao glavni grad, na području kulture i prosvjete, učinila daleko više nego za ostale dijelove okupirane zemlje.

Skoro punih prvih deset godina okupacije Bosne i Hercegovine nije se ni moglo misliti o bilo kakvim udruženjima. Vlada je pokušavala da osniva društva preko kojih bi mogla uticati na domaće stanovništvo. To su bile, uglavnom, čitaonice i još neka društva, kao npr., »Dobrotvorno vatrogasno društvo« osnovano u Sarajevu 1880. godine.

U periodu od 1881—1887. godine osnovano je nekoliko društava za sve konfesije, i to: tri vatrogasna, tri čitaonice, jedna ženska zadruha i dva dobrotvorna društva, sva sa tendencijom da privuku i angažuju domaći elemenat, kao i da na njega utiču u vladi u povoljnom smislu.

¹ Đorđe Pejanović: »Kulturno-prosvetna humana i socijalna društva BiH za vreme austrijske vladavine«, Sarajevo, 1930., str. 16.

Pravoslavno stanovništvo, među prvim, pokušava da organizuje pjevačka društva koja bi učestvovala na svetosavskim proslavama, kao u Tuzli 1879., 1880., 1883., 1885. godine, Sarajevu 1882., Foči 1883. godine itd.

Od 1887. godine javlja se jači pokret za osnivanje društva, ali kako nije postojao zakon za udruženja, na društva su se odnosili policijski propisi o »javnom redu i miru«, koji su bili vrlo strogi. Najmanja sitnica je smatrana opasnom i u to vrijeme »društvo potpada u smislu postojećih propisa u celom svom obimu i radu nadzoru i kontroli vlasti«. ² Dozvola za osnivanje društva dobijala se teško, potrebne su bile mnogobrojne formalnosti — trebalo je čekati dugo, nekada i više godina da se odobre pravila društva. Tek 1910. godine donijet je zakon o udruživanju, čime je bila ublažena velika procedura, ali su vlasti i dalje uticale na rad svakoga društva, cenzurisale ga i mogle zabraniti njegovo postojanje u svakom momentu. Međutim, sve te smetnje nisu mogle da zaustave dalji proces jačanja rada na kulturno-prosvjetnom polju.

Prvi značajan oblik udruživanja u Sarajevu, kao i u zemlji, bila su pjevačka društva, koja su postepeno stvarana.

1887. godine vlada je dozvolila austrijskoj činovničkoj koloniji da osnuje »Muško pjevačko društvo«. Rad ovoga društva, čiji su članovi bili muzički obrazovani, pozitivno se odrazio i na domaća društva koja su poslije njega nicala, posebno je »njihov rad davao njima neposrednog podstreka za negovanje muzičke umetnosti«. ³

Pjevačka društva domaćeg stanovništva, osim Muslimana, koji u to doba nemaju pjevačkog društva, bila su u početku značajna žarišta kulturno-prosvjetnog i nacionalnog rada. Ona su, pored njegovanja pjesme i muzičke kulture, postavila cilj propagiranja i jačanja nacionalne svijesti, kao i prosvjetno uzdizanje i opismenjavanje. U ovom pogledu srpska i hrvatska društva imaju istovjetne ciljeve.

Prvo pjevačko društvo osnovano je 1888. godine na prijedlog sarajevskih Srba-zanatlija pod nazivom »SLOGA«. Ovo društvo je imalo širok djelokrug rada: često je priređivalo sijela, zabave, učestvovalo sa pjesmom u mnogim javnim priredbama, kao, na primjer, na vidovdanskoj i svetosavskoj proslavi, pjevalo u obadvi je pravoslavne crkve itd. Poslije aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine društvo jača veze sa Srbijom — odlazi povremeno na koncerte u Beograd, a u Sarajevu često istupa sa gostima iz Srbije.

Godine 1902. osnovano je srpsko-prosvjetno kulturno društvo »PROSVJETA«. Ono je prije svega davalo stipendije đacima, osnivalo đачke i šegrtske domove, aktivno radilo na prosvjećivanju širih narodnih masa putem analfabetskih kurseva i izdavanja bukvara za nepismene, stvaralo biblioteke, čitaonice i slično. Sa širokim djelokrugom prosvjetno-kulturnog rada društvo je predstavljalo maticu

² »Bosansko-hercegovačke novine«, br. 4, Sarajevo, 12. IX 1878. g.

³ Dr. B. Milanković, Muzika u Sarajevu, Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva 11—12., 1939. g.

srpskog kulturnog života, te je kao takvo sa izbijanjem I svjetskog rata proglašeno veleizdajničkim i raspušteno, a njegovi članovi masovno hapšeni i proganjeni.

Hrvatsko pjevačko društvo »TREBEVIĆ« osnovano je 1894. godine na inicijativu hrvatskih zanatlija. Kao i »SLOGA« ovo društvo je pjesmom propagiralo i jačalo nacionalnu svijest. Iz njega će se kasnije razviti i ostala hrvatska društva u Sarajevu. Hrvatsko kulturno društvo »NAPREDAK«, osnovano 1904. godine, nastalo je fuzionisanjem dva slična potporna društva: Mostarskog hrvatskog potpornog društva za pomaganje đaka srednjih i osnovnih škola i Sarajevskog društva za namještanje djece u zanate i trgovine. Težište ovoga društva bilo je i stvaranje domaće inteligencije. Ovaj zadatak je uspješno obavljan preko povjereništava, pododbora i podružnica.

I kod Hrvata, kao i kod Srba, glavni motivi stvaranja društava bili su motivi nacionalnog karaktera. Sve dok je hrvatski pokret bio više kulturno-prosvjetni i duhovni, austrougarskom režimu je odgovarao. Ali kada se dvadesetih godina XIX vijeka pretvara u čisto politički pokret »sa namjerom okupljanja svih Hrvata u cijeloj Austro-Ugarskoj Monarhiji vlasti su počele da suzbijaju taj pokret ispočetka blaže, a kasnije sve strožijim sredstvima«.⁴

Kod muslimanskog stanovništva dugo se ne osjeća potreba za udruživanjima, uglavnom zbog težnje za očuvanjem starog načina života. 1888. godine Muslimani osnivaju »Muslimansku čitaonicu«, a 1903. godine osnovano je muslimansko kulturno-prosvjetno društvo »GAJRET« sa ciljem da pomaže školovanje muslimanskih đaka, posebno na srednjim i visokim školama. Ovo društvo osnovala je grupa muslimanskih intelektualaca. Ono se brzo razvijalo i sve više sticalo podršku muslimanskog naroda, a od 1907. godine, pod okriljem muslimanskog političkog vođstva, postalo žarište kulturno-prosvjetnog rada među Muslimanima. Do I svjetskog rata pored pomaganja i školovanja muslimanskih đaka, rad društva se proširio i na prosvjeđivanje muslimanskih masa putem analfabetskih kurseva, predavanja, izdavanja kalendara »Gajret« itd. Zbog toga što je društvo bilo protivrežimski orijentisano, moralo je obustaviti rad, a za vrijeme I svjetskog rata njegovi vodeći članovi su stradali u austrijskim zatvorima, kao na primjer, Avdo Sumbul, Behžet Mutevelić i dr.

Pjevačko društvo sefardskih Jevreja »LA LIRA« osnovano je 1900. godine. Pod vođstvom Koste Travnja »La Lira« je izvodila muzička djela jevrejskih, jugoslovenskih i drugih kompozitora i imala zbor koji nije zaostajao iza »Trebevića« i »Sloge«.

Dok su manje-više pomenuta društva, a i većina društava u Bosni i Hercegovini bila osnovana na nacionalnoj osnovi, radničko pjevačko društvo *PROLETER*, osnovano 1905. godine, imalo je isključivo klasni karakter, bez obzira na nacionalnost. Ovo društvo, peto po redu od sarajevskih pjevačkih društava, nastalo je sa namjerom da među radnicima prevashodno razvija borbeno raspoloženje i klasnu

⁴ »Napredak«, Glasilo Hrvatskog kulturnog društva »Napredak« u Sarajevu, Sarajevo, br. 1—2., str. 11.

svijest njegovanjem vokalne umjetnosti, a zatim kulturno obrazuje i utiče na razvijanje ljubavi i smisla radnika prema pjesmi i umjetnosti uopšte.

Od ostalih društava u Sarajevu postojala su još nekoliko sportskih i lovačkih, koja su osnovali doseljenici.

Pored ovih društava u sarajevskim školama, posebno u Velikoj gimnaziji, djeluje nekoliko tajnih đачkih društava sa pretežno kulturno-prosvjetnim karakterom. Međutim, pred I svjetski rat, jedan dio ovih društava ističe i tretira i politička pitanja. Najpoznatije među ovim đачkim društvima, a svakako i najprogresivnije je osnivanje đачkih kružoka iz kojih je izrastao jugoslovensko-revolucionarni pokret *MLADA BOSNA* (1910—1914. god.). Kod članova ovog pokreta politička pitanja sve više potiskuju književna. Najpoznatije djelo jugoslovensko-revolucionarnog pokreta »Mlade Bosne« bio je sarajevski atentat 28. juna 1914. godine, koji je poslužio kao neposredan povod I svjetskom ratu, dok su uzroci bili složeniji i predstavljali rezultat imperijalističkih težnji za novom podjelom svijeta.

Prema zvaničnim podacima (Bericht Über die Verwaltung von BiH 1914—1916., s. 202—207.) u Sarajevu je 1913. godine djelovalo 123 društva sa članstvom od ukupno 44.337 lica. Od ovih društava bilo je interkonfesionalnih 71, srpskih 9, muslimanskih 8, hrvatskih 13, jevrejskih 11, njemačkih 6, češka 2. i po jedno slovenačko, poljsko i mađarsko.

U svim zemljama sa formiranjem klasnog radničkog sindikalnog pokreta u njegovom krilu niču istovremeno i kulturna društva, na prvom mjestu pjevačka. Ona su, pored zadataka da pruže razonodu radnicima, vršila veliki proleterski kulturni uticaj na šire slojeve, koje je trebalo ideološki pridobiti za težnje i borbu klasnog radničkog pokreta. U tom pogledu je kulturno radničko društvo »Proleter« odigralo izuzetno važnu istorijsku ulogu u Bosni i Hercegovini. Njegov sadržajni kulturni program, a posebno pjesme, pretežno buntovne i revolucionarne, snažno su odjekivale među radnicima i predstavljale uspješno oruđe u borbi ka ciljevima koje je pred sebe postavio radnički pokret Bosne i Hercegovine, posebno kada se uzme u obzir da je za vrijeme austrougarske okupacije eksploatacija radnika bila vrlo surova, jer »niske nadnice, vrlo dug radni dan, bijedni stanovi, česta unesrećavanja na radu, besposlica, globe i šikanacije: to su okolnosti koje su život radničke klase BiH činile vanredno teškim«.⁵

Najčešća forma borbe i otpora radnika na ekonomskom polju protiv vlastodržaca bili su štrajkovi, koji su sve do 1906. godine, tj. do generalnog štrajka, bili neorganizovani i predstavljali više odraz spontanog istupanja radničke klase. Uporedo sa njima i sve masovnije

⁵ Nedim Šarac: »Položaj radničke klase u BiH pod austrougarskom okupacijom (1878—1914.)«, Beograd, 1951., str. 30.

proslave 1. maja u Sarajevu, kao i u zemlji, bile su prava smotra snage i odlučnosti radničke klase. Ove proslave dobijale su karakter javne političke manifestacije.

Na prvom javnom zboru radnika u Sarajevu 27. avgusta 1905. godine Mića Sokolović, knjigovezački radnik, jedna od najmarkantnijih ličnosti među osnivačima modernog radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, pročitao je nacrt »Pravila Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu« bez razlike vjere i narodnosti. Nacrt Pravila Glavnog radničkog saveza (GRS) sa neznatnim izmjenama i nadopunama bio je jednoglasno prihvaćen, obzirom da su radnici shvatili značaj stvaranja Glavnog radničkog saveza kao prekretnice u svojim težnjama i istinitosti riječi Miće Sokolovića, koji je tom prilikom između ostalog rekao: »... sa udruženjem poboljšaćemo i svoje jadno materijalno stanje. Nije dovoljno da se udruže radnici u jednom mjestu, već treba stvarati radničku centralu u Sarajevu, koja će obuhvatiti svo radništvo u Bosni i Hercegovini⁶, te tako organizovano iz jednog centra rukovoditi«.

Glavni radnički savez je činio ustvari skup sindikata ili strukovnih udruženja, a jedan od njegovih zadataka bio je i osnivanje večernjih kurseva za obrazovanje radnika i stvaranje kulturno-prosvjetnog društva. O onom dijelu nacrtu Pravila Glavnog radničkog saveza koji je govorio o osnivanju pjevačkih zborova, na pauzi javnog zbora, raspravljao je sa grupom radnika Andrija Kanja, zidarski radnik, te je tako iz te »grupe bez imena još formalno neorganizovane, čije je note i muzički instrumenat za vježbu nosio u svom uhu zidarski radnik Andrija Kanja, prvi njen dirigent, a kuglana gostionice »Slavenska Lipa« služila im je za održavanje proba, razvio se i dalje stasao uporedo sa borbenim radničkim pokretom... naš »Proleter«.⁷

Neposredno poslije održavanja prvog javnog zbora radnika u Sarajevu grupa radnika pjevača sastaje se u gostionici »Slavenska Lipa«, u kojoj su se inače održavali i sindikalni sastanci, te otpočinje sa probama grupnog pjevanja. Među radnicima je tada vladalo veliko interesovanje za formiranje radničkog pjevačkog zbora, ali usljed nedostatka materijalnih sredstava, kao i nastalih progona od strane vlasti, bilo je nemoguće nabaviti potrebne instrumente za rad. Pojedini glasovi su probani i svrstavani po sluhu. Pod kako teškim okolnostima je radničko kulturno društvo »Proleter« otpočelo sa radom dovoljno je istaći činjenicu da su probe usljed nedostataka prostorija održavane u kuglani.

Prvi javni nastup radnika-pjevača bio je na velikoj radničkoj skupštini održanoj u jesen 1905. godine. Tom prilikom zbor pjevača od 120 ljudi, bez ijednog muzičkog instrumenta, otpjevao je buntovnu »Marseljezu«, koja je počinjala riječima: »Hajdemo sinci domovine...« Kasnije su te riječi zamijenjene tekstom: »Zastava naša nek se vije...« Druga pjesma koju je zbor otpjevao bila je: »Drugarska nek se pjesma

⁶ »Naš život«, Sarajevo, god. I/1905., br. 9—10., str. 140.

⁷ Spomenica Radničko-kulturno-umjetničkog društva »Proleter« (1905—1955.), Mika Vukojević: U periodu klasnog buđenja proletarijata u BiH, Sarajevo, 1955. g., str. 15.

ori«. Od tog vremena pa nadalje zbor radničkog kulturnog društva »Proleter« nastupao je na svim skupštinama, zborovima i proslavama koje je organizovala radnička klasa, bodreći radnike i unoseći oduševljenje među njih.

Nakon osnivanja Glavnog radničkog saveza, usljed sve jačeg širenja sindikalnog pokreta, počelo se ozbiljnije raditi u pravcu legalizacije pjevačkog zbora. Krajem 1905. godine održana je osnivačka skupština radničkog kulturnog društva, na kojoj je zaključeno da se zbor nazove *»RADNIČKO PJEVAČKO I TAMBURASKO DRUŠTVO »PROLETER«*. Za prvog predsjednika društva bio je izabran Ivan Salamunović, docnije predsjednik privremene uprave Glavnog radničkog saveza.

Iako je skupština društva »Proleter« od vlasti bila odobrena, javni rad zbora, kao i rad ostalih organizacija, bio je strogo zabranjen. Ali i pored toga što su vlasti pravile stalne smetnje i progonile funkcionere radničkog pokreta i napredne radnike, nisu mogle slomiti i volju za dalje akcije radnika i rad njenog kulturnog društva. U to vrijeme dolazi za zborovođu obučarski radnik Ivan Džanić, koji uvodi notalno pjevanje, što je znatno poboljšalo umjetnički kvalitet programa. Iako je podučavanje radnika-pjevača održavano pomoću tamburice zbor je napredovao i već 1906. godine uzeo aktivnog učešća u prvomajskoj proslavi, koja je održana u Lukavici kod Sarajeva.

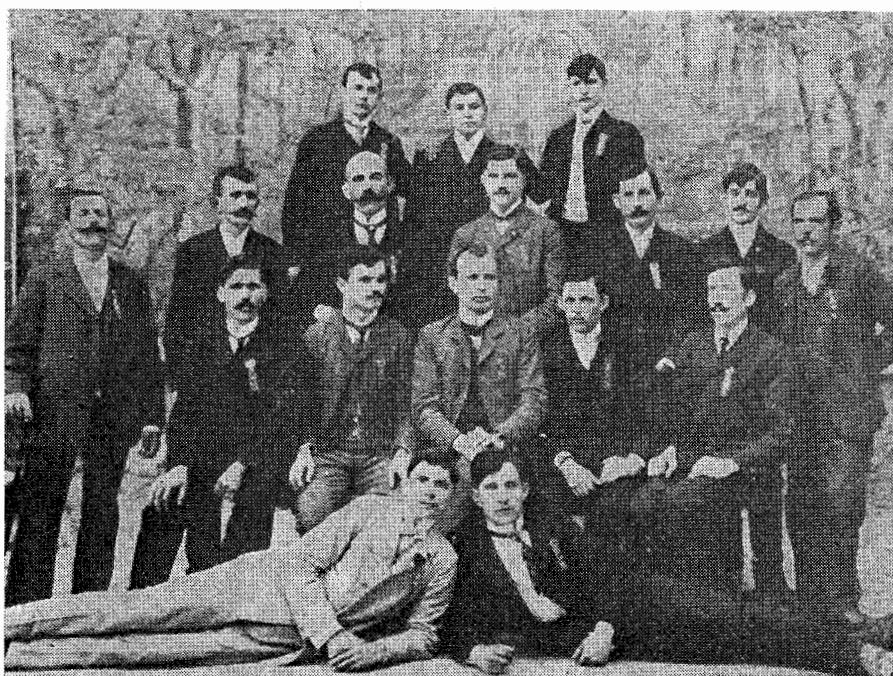

Dio Radničkog doma u Tereziji ul. 11

Krajem 1906. godine sve strukovne organizacije zajedno sa društvom »Proleter« uselile su se u mali Radnički dom u ul. Terezija 11. U jednoj većoj sali Radničkog doma održavale su se konferencije i zabave, a u drugom dijelu doma (na spratu) društvo »Proleter« je

imalo prostorije za probe. I pored toga, što su okolnosti pod kojima su radile radničke organizacije i njihovo društvo bile teške, ipak je Dom i takav, kakav je bio, omogućio bolji rad.

1906. i 1907. godine društvo »Proleter« istupa na svim radničkim zborovima i konferencijama, kao i na proslavama 1. maja, o kojim govori Bogdan Krekić, jedan od funkcionera radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, koji između ostalog navodi: »... Okićeni, oduševljeni izlazimo i svrstavamo se. A zatim kada je povorka svrstana, iznose zastavu, našu Crvenu zastavu. Visoko uzdignuta leprša ona. U nama bije oduševljenje. Gordo gledamo u to naše znamenje. A zatim dok se zastava visoko vije, odjeknu gromoglasni pozdrav našeg »Proletera«: »Zastava naša nek se vije, slobode, pravde to je znak« !... »Ponosni smo svi mi kako našom Crvenom zastavom, toliko i našim »Proleterom«. Tada sam osjetio dvoje: i veliki značaj naše pesme i potrebu da i sam uđem u zbor pevača radi što gromoglasnijeg izraza onog intuitivnog osećanja koje je bilo izraženo u pesmi koju

Zbor »Proletera« 1907. god.

sam uvek voleo: »Zdravo da ste hrabri borci«⁸. Bogdan Krekić je spadao u onu grupu pjevača »Proletera« koja ide od drugog tenora do prvog basa. Posebno su mu imponirali basisti: Holub, Vitas i Čupić. Vrlo brzo je napustio zbor »Proletera«, jer su ga zadaci koje mu je postavio radnički pokret odveli na drugu stranu.

⁸ »Snaga«, ilustrovani radnički list za kulturu i sport, god. V., br. 11—12., Sarajevo, 1932. g. str. 9.

Veliki uspjeh postigao je zbor »Proletera« na javnoj skupštini radnika u Sarajevu 1907. godine. Skupština radnika bila je održana u Gradskoj bašti. Zbor »Proletera« bio je posebno pozdravljen prilikom izvođenja popularne pjesme »Da živi rad«, koja u sebi sadrži riječi koje su oduševljavale radnike posebno strofa:

»U divljaka ljuta strijela,
Željeznica, selo grad,
Naših ruku to su djela,
Da nam živi, živi rad«!

Radnici su sa zanosom slušali tu pjesmu i mnogi su poslije toga, kako navode, željeli i sami da stupe u radnički zbor. Tako Rajko Vitas izjavljuje: »Slušajući sa zanosom tu burnu i snažnu radničku pjesmu, odlučio sam odmah da stupim u taj radnički zbor, da i ja sa svojim glasom dadem oduška svome srcu«. Dalje navodi da se osvjedočio živeći u sredini radnika-pjevača da je vladalo veliko drugarstvo, kao i »... bili smo svi organizovani, svaki u svom sindikatu i sačinjavali smo kulturni dio opšteg radničkog pokreta, koji je u svim prilikama najsavjesnije vršio svoj zadatak«.⁹

U 1907. godini otpočinje sa radom i diletantska sekcija društva »Proleter«, većinom sa komadima iz radničkog života, dosta loše prevedenim sa njemačkog jezika.

Sistematski rad »Proletera« datira s jeseni 1907. godine, iako pravila društva nisu još odobrena. U ovoj godini po prvi put nailazimo na podatak o sastavu odbora društva. Novi odbor sačinjavali su: Jaroslav Samek (predsjednik), Martin Štefan (potpredsjednik), te članovi: Stjepan Miličević, Alojz Divoš, Franjo Akerman, Đulija Bartoleti i Sara Radović, a nadzorni odbor: Vojislav Kurilić, Milan Vajs i Đuro Vasić.

1908. godine rad društva »Proleter« je plodan i pored toga što je to godina aneksije Bosne i Hercegovine, što je izazvalo niz pometnji i trzavica, kao i nezadovoljstvo radničke klase, svjesne da aneksija nije predstavljala suštinsku promjenu statusa Bosne i Hercegovine, već pravnu, i krila u sebi težnju za potpunom eksploatacijom i realizovanjem njemačko-austrijskog ekspanzionističkog plana. Međutim, radnička klasa Bosne i Hercegovine još uvijek u formiranju i nedovoljno zrela nije bila u stanju da energično istupi protiv okupatora i spriječi aneksiju, kao što je nije mogla spriječiti ni srpska vlada sa Pašićem na čelu, koja je uložila najveći protest, intervencija sa strane.

Krajem 1908. godine, a poslije aneksije Bosne i Hercegovine, vodila se u Sarajevu akcija za stvaranje Socijal-demokratske stranke (SDS). U decembru mjesecu izrađen je akcioni program stranke. Po vodom ovoga održana je skupština radnika u Sarajevu, koja se rezolucijom izjasnila za taj program.

Radnička klasa i Socijal-demokratska stranka Bosne i Hercegovine, koja je osnovana 1909. godine, nalazila se u stalnoj ofanzivi, ali i opterećena slabostima, koje su neminovan pratilac svake stranke

⁹ »Snaga«, ilustrovani list za kulturu i sport, g. V., br. 11—12., str. 18 i 19.

i partije u njenoj početnoj fazi. Ona nije, na primjer, znala da poveže svoju borbu sa selom, bila je razjedana suprotnostima mišljenja — posebno od strane oportunističke desnice, a kasnije, iako je osuđivala rat 1914. godine, nije preduzela ništa da ga javno osudi itd. Ali, iako opterećen slabostima, radnički pokret je u to vrijeme predstavljao najveću opasnost za buržoaziju, te mu se ona energično suprotstavljala. Od strane vlasti bilo je sve cenzurisano, sumnjive skupštine bile su rasturane, a napredni radnici i njihove vođe proganjani i zatvarani. Odobrenim sastancima i skupštinama obavezno su prisustvovali predstavnici vlasti (policije). Pod kakvim su okolnostima radili radnici u Bosni i Hercegovini, lijepo opisuje Dimitrije Tucović, delegat Kongresa Socijal-demokratske stranke 1912. godine u Sarajevu, koji između ostalog navodi: »Kada sam bio pred radničkim domom u kome Kongres radi, prvo su mi u oči pali žandarmi i policajci koji u većem broju, kao kakva blokada neprijateljskog grada stražare oko kuće, na tribini, u začelju stola, tamo gdje je mjesto predsjednika Kongresa sjedi policijski organ sa svojim sekretarom koji stenografiše svaku riječ«. ¹⁰

Poslije mnogo zapreka i trzavica zbor »Proleter« se stabilizovao. Na sjednici od 17. II 1908. godine osnovan je na prijedlog Jove Ninkovića tamburaški zbor kao posebna sekcija društva. Zbor se nalazio pod vođstvom Julija Holuba. U ovoj godini diletantsku sekciju vodio je stolarski radnik Stjepan Sudarević. U pjevačkoj sekciji, tj. konferenciji ove sekcije od 15. III 1908. godine izvršena je nadopuna odbora. Za predsjednika odbora bio je izabran Đuro Maček, a za potpredsjednika Ferdinand Kreizl. Na ovoj konferenciji odlučeno je da zbor društva »Proleter« ide na izlet u Zenicu, te u vezi ovoga odbor je zaključio: »da muški idu o svom trošku, a da se večera ne daje pjevačima, neka bude više prihoda za list«. ¹¹ Ovakva odluka odnosila se na prikupljanje dobrovoljnih priloga za pokretanje radničkog lista — organa Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine »GLAS SLOBODE«, koji počinje izlaziti od 1909. godine.

U toku 1908. godine zbor »Proleter« ima 14 nastupa na raznim priredbama. Pjevački repertoar sastojao se od pjesama: »Radnički pozdrav«, »Marseljeza«, »Probuđenje duhova«, »Ruža spava«, »More adrijansko« i »Lovačka pjesma«.

Rješenjem Zemaljske vlade od 8. decembra 1908. godine, konačno su poslije trogodišnjeg nastojanja potvrđena Pravila radničkog pjevačkog i tamburaškog društva »Proleter«, koja nažalost nisu sačuvana, ali obzirom da se društvo »Proleter« od toga vremena pa do izbijanja I svjetskog rata nije suštinski mijenjalo u odnosu na svoje kompetencije mogu se uzeti u obzir sačuvana pravila iz 1914. godine, koja sa neznatnim nadopunama gotovo potpuno mogu odgovarati pravilima iz 1908. godine.

¹⁰ Dimitrije Tucović; Izabrani spisi, Knjiga II, Prosveta, Beograd, 1950. str. 14.

¹¹ »Snaga«, ilustrovani list za kulturu i sport, God. V., 1932., br. 11—12., str. 4.

Pravila društva »Proleter« iz 1914. godine podijeljena su u 19. poglavlju sa ukupno 20 članova. Najvažnija poglavlja Pravila ovoga društva odnose se na:

1. Ime i sjedište društva iz čega se vidi da su organizovani radnici pod Glavnim radničkim savezom osnovali društvo pod imenom: Radnički pjevački, tamburaški i diletantski zbor »Proleter«, sa sjedištem u Sarajevu;

2. Svrha društva je da obučava svoje članove u notalnom pjevanju i sviranju radničkih, međunarodnih i umjetničkih pjesama, da unapređuje i gaji diletantsku umjetnost, te da svojim sadržajnim radom, kao, na primjer, organizovanjem izleta, zabava, koncerata i ostalih svečanosti širi društvenost među članovima. Svrha društva je i da priređuje društvene zabave, izlete i produkcije u korist dobrotvornih ciljeva, a naročito u korist ciljeva što ih zastupa Glavni radnički savez. Iz djelokruga društva isključuje se, kako je navedeno u Pravilima, »svaki politički značaj«;

3. Članovi društva podijeljeni su u tri kategorije, i to:

a) izvršujuće-obdarene i izabrane članove,

b) utemeljače koji mogu biti pojedinci »neporočne osobe«, korporacije, udruge, zavodi i stručni savezi, i

c) potpomažuće članove koji mogu biti svi oni navedeni kod članova utemeljača.

Svi članovi društva podliježu plaćanju upisnine i mjesečne članarine. Oni imaju pravo da prisustvuju besplatno svim koncertima i zabavama koje »Proleter« organizuje, kao i da suodlučuju (izvršujući i potpomažući članovi) na skupštinama o svim pitanjima sa aktivnim i pasivnim pravom glasa.

Svi navedeni članovi dužni su čuvati ugled društva, držati se skupštinskih zaključaka, plaćati članarinu na vrijeme, a izvršujući članovi dužni su još dolaziti tačno na društvene vježbe. Članstvo može prestati dobrovoljnim istupom i isključenjem. U oba slučaja članovi gube sva prava i dužnosti prema društvu;

4. Društvene poslove vodi Upravni odbor od 7 lica koji iz svojih redova bira predsjednika, potpredsjednika, blagajnika i arhivara. Upravni odbor bira se na Glavnoj skupštini društva (godišnjoj) i mandat mu traje jednu godinu.

Upravni odbor upravlja društvenom imovinom, prima i isključuje članove, priređuje društvene koncerte i zabave, bira zborovođu i u dogovoru sa Glavnim radničkim savezom zaključuje o nabavci potrebnih muzikalija i svim izdacima društva.

Društvo »Proleter« ima i svoju zastavu.

Zborovođa društva predstavlja značajnu i uglednu ličnost. On rukovodi i predlaže programe za koncerte i zabave Upravnom odboru i rukovodi obukom u pjevanju;

5. Nadzorni odbor (tri člana) bira Glavna skupština na 1 godinu. Dužnost mu je da vodi nadzor nad radnom Uprave i blagajne društva.

6. Skupština društva saziva se jedanput godišnje. U izuzetnim slučajevima može se sazvati i vanredna skupština ako to Upravni odbor zaključi, ili ako to zahtijeva najmanje 1/3 članova društva, i to pismeno uz navod predmeta o kome će se raspravljati. Skupština punovažno odlučuje ukoliko joj, pored članova Upravnog odbora, prisustvuje najmanje 1/3 članova. Ukoliko nema dovoljno članova, skupština se odlaže i saziva u roku od 8 dana i bez obzira na broj prisutnih punovažno odlučuje, sem što ne može odlučiti o prestanku rada društva. Rad društva može prestati samo u slučaju ako najmanje 2/3 svih članova društva prisustvuje skupštini i većina odluči o prestanku. Društvo može prestati i u slučaju kao ga oblast raspusti.

U slučaju prestanka rada društva imovina se prenosi na Glavni radnički savez, koji će je čuvati do osnivanja novog društva. Ukoliko se u roku od tri godine ne osnuje novo društvo sa istim ciljem, potpomagaće se od zaostale imovine društva oskudni članovi saveza;

7. Obranički sud od tri člana rješava međusobne sprove. Nezadovoljni odlukom ovoga suda imaju pravo prigovora na Glavnu skupštinu, koja o tome punovažno odlučuje, i

8. Vrlo karakteristično poglavlje Pravila odnosi se na nadzor vlasti, koja u skladu sa zakonom o društvima za Bosnu i Hercegovinu zahtijeva dužno ispunjavanje svih obaveza prema zakonu. Nadzoru društva podliježe cjelokupan rad i aktivnost društva, kao i rad njene skupštine. Sve skupštine društva moraju se tri dana ranije prijaviti vladinom povjereniku za zemaljski glavni grad Sarajevo.¹²

Osnivačka skupština društva »Proleter«, čija su Pravila bila odobrena (8. decembra 1908.), održana je 24. januara 1909. godine u Radničkom domu u prisustvu predstavnika vlasti Ilije Mandića. Na skupštini je izabran novi odbor na čelu sa predsjednikom Todorom Vukosavljevićem, obučarskim radnikom, potpredsjednikom Sergijem Baltićem, tajnikom Ivanom Kurtovićem, blagajnikom Slavkom Lacinom, arhivarom Danilom Toholjem, a za članove odbora bili su izabrani: Ivan Ungar, Rano Stojanović, Atijas Levi i Vojislav Kurilić. U nadzorni odbor ušli su: Ivan Rasek, Rajko Vitas i Rajmund Džema. Odbornički sud sačinjavali su: Ivan Salamunović, Sreten Jakšić i Nikola Kurtović.

Diletantsku sekciju vodio je Stjepan Milićević.

Novi odbor uspostavio je čvršće veze sa radničkim zborovima kulturnih društava iz Beograda i Zagreba (»Abrašević« i »Jednakost«), tražeći partiture radničkih pjesama i pozorišnih komada.

Poslije izbora legalnog odbora 24. januara 1909. godine u zboru »Proleter« se osjeća življi rad, a od te godine djelatnost »Proleter« možemo potpunije pratiti, jer je počeo da izlazi radnički list-organ Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine »GLAS SLOBODE«, koji je notirao, a bitnija istupanja »Proleter« i detaljnije opisivao.

Jedna od značajnijih zabava »Proleter« u 1909. godini bila je organizovana u Radničkom domu. Pored »Proleter« na ovoj zabavi

¹² Arhiv BiH, Kultura i umjetnost u BiH pod austrougarskom upravom, Sarajevo, 1968. god., str. 673—679. (dokumenat 1—2., broj: 31174)

sudjelovalo je tamburaško društvo »Flugrad« kojim je dirigovao Mihajlo Marković. Na ovoj zabavi su bile izvedene sljedeće tačke: »Radnički pozdrav«, »Lovačka pjesma«, »Opasan posjet« (lakrdija u jednom činu), »Nekadašnja policija« (šaljiva igra u jednom činu) prevedena sa njemačkog jezika, i »Solidarität«.

16. marta 1909. godine bilo je zaključeno da se ponovo osnuje diletantski klub u kome su vidno sarađivali Sergije Baltić, Savo Rađenović i Đorđe Mesečkov. U julu mjesecu na upražnjeno mjesto predsjednika kluba Vukosavljevića dolazi Sergije Baltić.

Na poziv podružnice Saveza drvodjeljaca »Proleter« je 8. jula priredio izlet u Kobiljdo (Kasindo), gdje je održao uspješnu zabavu. U vezi s budućim izletima, koji su tražili veća materijalna sredstva, na pjevačkoj konferenciji (u novembru) odlučeno je da se osnuje »putujući fond« sa namjerom da podmiruje troškove prilikom odlaska na izlete. Na konferenciji je donijet i Pravilnik diletantskog kluba, za čije su reditelje bili izabrani: Baltić, Mesečkov, Atijas i Kurtović. Aktivnost ovoga kluba osjećala se preko njegovih čestih nastupa. U 1909. godini diletantska sekcija istupa 11 puta. Između mnogobrojnih komada, najčešće se na repertoaru nalaze: »Opasan posjet«, »Nekadašnja policija«, »Običan čovjek«, »Kćerke rada«, »Mir ili okovi« i »Borba«.

11. jula 1909. godine »Proleter« je organizovao izlet u Mostar. Na izlet je iz Sarajeva pošlo 80 osoba. Dočekani od radnika iz Mostara još na željezničkoj stanici, pjevači »Proletera« otpjevali su popularnu pjesmu »Radnički pozdrav«. Na uspjeljoj zabavi koja je održana u sali hrvatskog pjevačkog društva »Hrvoje«, pored »Proletera«, učestvovala je tamburaška sekcija kulturno-zabavnog društva bosansko-hercegovačkih željezničara »Flugrad«.

Ovaj izlet, kao i svi izleti koje je kasnije organizovao »Proleter« imao je agitacioni karakter i odigrao značajnu ulogu u daljem napredovanju radničkih organizacija u Mostaru.

Kako se osjećala potreba za popunjavanjem zbora »Proletera« radnički list »Glas Slobode« od 1909. godine, pa nadalje, apeluje na radnike da se upisuju, ukoliko imaju dara za pjevanje, u izvršujuće članove, a ostali u potpomažuće članove društva sa članarinom od 50 hl. a za upis da prilože po jednu krunu.

»Proleter« je morao sve programe zabava i javnih istupanja prijavljivati Vladinom povjereniku za zemaljski glavni grad Sarajevo na uvid i odobrenje. Tako npr. uprava »Proletera« moli Glavnog vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo za dozvolu da održi zabavu 4. decembra 1909. godine, obrazlažući to riječima: »Mislimo da će glavno vladino povjereništvo istu u cijelosti odobriti pošto su pjesme, deklamacije, a i igre već bile prigodom lanjskih zabava odobrene, a iste su samo zabavno šaljive...« odgovor: »Po priloženom programu zabava se dozvoljava, samo se pjesma »Sloboda štampe« za reklamiranje zabranjuje¹³, a ta pjesma koja je bila veoma popularna glasila je:

¹³ Fond vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo 2213., 29. I 1910. (Arhiv grada Sarajeva, DO-P-153).

Jedanput je slučaj htio
 (a biće ih takvih mnogo
 Nebojšu su nekog zvali
 Da mu sude vrlo strogo
 Novinar je bio neki
 Ali koji, to ne znamo;
 No sad bio koji bio
 To ne spada na stvar amo.
 Dok su drugi razgrabili
 Masna zvanja, mjesta jaka
 On je osto neustrašiv
 U falangi slobodnjaka
 I čekao senat mirno.

.
 Dakle vi ste, uče prvi
 Optuženi ko što znate
 Što ste jednim vašim člankom
 Ismijali obligate.
 Drugim člankom kazali ste
 Da nam ustav ništ'ne vrjedi
 Da se guši javno mnjenje
 I da sunce pravde blijedi
 Trećim člankom kazali ste:
 Da se plode svud špijuni;
 Da s od bivše omladine
 Prave sluge i »poltroni«
 I da mnogi omladinac
 Nekadašnja iskra živa,
 Danas miso najsvjetiju
 Na krst diže i priziva,
 Šta imate na to reći?

U auli tajac nasta.
 Oblačina pada tmasta.
 Dok se čule jasne rječi
 I plameni njihov smiso
 »Osuda će danas vaša
 Potvrditi što sam piso«!....

1910. godine horovođu zbora »Proletera« Ivana Džanića zamijenio je Kosta Travanj, učitelj po profesiji i prvi kvalifikovani dirigent. Za njegovo vrijeme bio je kupljen 4. marta 1910. godine klavir od Saveza željezničara za 400. kruna.

Kosta Travanj bio je veliki entuzijasta, napredan čovjek i čitav niz godina ulagao je napor da zbor »Proletera« muzički unaprijedi u čemu je i uspio. Njegovo muzičko vaspitanje i oprobana rutina u dirigovanju, trud oko izbora pjevačkog repertoara i zavođenje čvrste discipline, podigli su zbor na daleko veću umjetničku visinu. Njegovim zalaganjem formiran je i ženski zbor. Istovremeno sa izborom Koste Travnja za horovođu, za tamburaškog zborovođu bio je izabran Milan Katić.

U 1910. godini pozorišni repertoar znatno se obogatio. Ne izvide se samo komadi Nušića, Trifkovića i dr., nego i djela Sterije Popovića, Gogolja, Čehova, Gorkog, Sinklera i još nekih klasika.

Kosta Travanj

Na pozorišnom repertoaru u ovoj godini najčešće se izvide: »Ciganin«, »Maj-ska proslava«, »Laža i paralaža«, »Borba«, »Sačurica i šubara«, »Ko je lopov?«, »Kir Janja«, »Ženidba«, »Raspikuća« i »Ljubavno pismo«. Međutim, dramatizacija romana Mak-sima Gorkog »Mati« od domaćeg autora, čije ime nije sačuvano, a koja se završavala riječima: »Živjela socijalna demokratija« i živom slikom: odlaskom u Sibir, bila je zabranjena na osnovu rješenja broj 7294/1910. u kome se navode razlozi: »... radi svoje kažnjive sadržine i tendencije, čega radi vam se ni rukopis ne vraća«, a na poledini pribilježeni su citati iz komada koji »govori protiv države i poretka«.

U diletantsku sekciju društva »Proleter« u 1910. godini ulaze i ženski članovi za pjevački mješoviti zbor. Ova sekcija nije imala svog stalnog reditelja. Stjepan Sundarević pominje se kao prvi njen reditelj, a diletant i povremeni njen reditelj u to vrijeme bio je Stevo Obilić, jedan od značajnijih i istaknutih ličnosti generalnog štrajka radnika iz 1906. godine.

Glavna godišnja skupština društva »Proleter« za 1910. godinu održana je 13. marta uz prisustvo od oko 70 članova. Skupštinu je otvorio i prisutne pozdravio Sergije Baltić. Iz odborskih izvještaja koji su tom prilikom pročitani konstatovan je napredak društva u protekloj godini. U novi odbor društva »Proleter« ušli su: Viktor Krok (predsjednik), Dušan Glumac (potpredsjednik) — tajnici: Viktor Unger, Pavle Stefanović (blagajnik), Ferdinand Kreizl (arhivar), te članovi: Joco Maširević, Milan Šaraba, Slavko Lacina, i u nadzorni odbor: Lazar Vukičević (predsjednik), Đorđe Rakić i Leon Atijas.

»Glas Slobode« pišući o ovoj skupštini apeluje na savjestan odnos izvršujućih članova društva, koji bi trebalo da prisustvuju svim časovima pjevanja (probama) i na taj način doprinesu daljem umjetničkom napredovanju društva, kao i da je dužnost svih sarajevskih radnika da se upišu u izvršujuće ili podupiruće članove društva »Proleter«.

Prvomajsku proslavu u Sarajevu »Proleter« je zajedno sa tamburaškim zborom »Flugrad« svečano obilježio impozantnom zabavom u Radničkom domu. Program zabave bio je bogat i kvalitetom se odvajao od svih prethodnih nastupanja društva.

Tamburaški zbor »Proleter« 1910. god.

Program zabave sastojao se iz sljedećih tačaka:

1. »Marseljeza«, 2. Bajić: »Hej zagrljeni« (prvi put izvedeno), 3. Stevan Mokranjac: »Lem Edim« otpjevao uz pratnju klavira Kosta Travanj, 4. »Majska proslava« — socijalna drama u tri čina od Ernesta Deuminga (reditelj Milićević), a bilo je izvedeno i nekoliko šaljivih produkcija. U ovoj godini »Proleter« je imao značajne nastupe u Koševi 17. VII i Kovačićima 31. VII.

14. avgusta društvo »Proleter« organizuje izlet u Tuzlu. Na ovaj izlet pošlo je oko 90 radnika i radnica iz Sarajeva.

Zabava u Tuzli u »Grand hotelu« otpočela je sa pjevanjem buntovne »Marseljeze«, koja je izazvala buran aplauz i veliko oduševljenje među tuzlanskim radnicima, kao i kompozicija »Hej zagrljeni«. Posebna atrakcija ove zabave bila je mala Zorka Popović, stara šest godina, koja je deklamovala Nestorovićeve »Proleterke«.

Međutim, najuspjelija tačka programa, koja nigdje nije mogla izvršiti tako veliki agitacioni zadatak kao u rudarskoj Tuzli, bila je drama u tri čina »Rudari«. Prilikom izvođenja ove drame posebno su se istakli diletanti Mitermajerova i Barht, a kao reditelji Mesečkov i Rezić.

Izletu u Tuzli »Glas Slobode« pridavao je veliki značaj. Pod naslovom »Crvena nedjelja u Tuzli« u »Glasu Slobode«, između ostalog, posebno se naglašava: »Ovom prilikom smo izvršili jednu snažnu i punu agitaciju i samo žilavim i istrajnim radom, snažeći svoje fortice, naše organizacije moći ćemo zajedno sa drugovima čitavoga svijeta na razvalinama današnjeg trulog poretka uz pjevanje buntovne »Marseljeze« pozdraviti naš ideal-Socijalističko društvo«. ¹⁴

Drama u tri čina »Rudari«, koja je bila izvedena u Tuzli i Sarajevu na opšte zadovoljstvo prisutnih radnika, bila je u Zgošći (Kaknju) polovinom oktobra 1910. godine zabranjena. Zabrana je uslijedila od predsjednika Kotorskog ureda u Visokom — Zimonjića, a zabranu na salu izdao je direktor Rudnika Kobetz pod motivacijom da se takve drame mogu izvoditi samo u Rusiji. Ovakav neočekivan i samovoljan postupak Zimonjića i Kobetza izazvao je nezadovoljstvo među radnicima, koji i preko svog lista protestuju riječima: »Mi protiv ovih djela i pretstojnika i direktora najoštrije protestujemo i zahtijevamo od vlade, da i jednog i drugog nauči redu. Što je previše, previše«. ¹⁵

17. IX 1910. godine kada je bio prijavljen program večernje zabave »Putnici sa pola« i »Težakinje« koje je deklamovala Anka Tamel, te »Ko je lopov?« — drama u jednom činu i šaljiva igra »Pero tamburica«, vladin povjerenik za zemaljski glavni grad Sarajevo izdaje sljedeće naređenje: »Da se ubuduće imadu uvijek isti (komadi) u dva primjerka predlagati, kako bi po jedan mogao ovdje na ovouredsku upravu ostati«. ¹⁶

Deklamacija »Putnici sa pola« koja se nalazila na repertoaru ove zabave i u sljedećim godinama često se recitovala. Tekst ove popularne pjesme, uvijek burno pozdravljene, glasio je:

»Dajte kruha, dajte sada
Naša djeca nisu sita,
Naša kuća pati s glada
I od vječnog apetita.
Jesti, jesti nama treba
Mi smo uvijek gladni, jao!
Naš bi stomak za kus hljeba
I zadnjega oca dao.

Ne treba nam lovorike
Slave, glazbe, plesa, duha,
Za radnike nevoljnike
Dajte rada, dajte kruha!
Na lovoru i na lišću
Hvala vama mile vile
Ondje samo kruha išću
Gdje želudci gladni cvile

¹⁴ »Glas Slobode«, Organ SDS BiH, Sarajevo, 24. VIII. 1910., str. 2.

¹⁵ »Glas Slobode«, Organ SDS BiH, Sarajevo 22. X. 1910., str. 2.

¹⁶ Fond vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo, br. 22252. od 15. IX. 1910. (Arhiv grada Sarajeva, DO-P 153., 1—11).

I anđeo gladan s neba
Posrno bi, pa bi pao,
Za komadić suhog hljeba
I božju bi kapu krao.
Dajte kruha, dajte rada,
Da nam budu djeca sita
Da ne pati radnik s glada
I od vječnog apetita«.

Radnički dom u Tereziji ulici u početku je mogao donekle da zadovolji potrebe sindikalnih i kulturnih organizacija. Međutim, sve dinamičniji razvoj radničkog pokreta i njegovog kulturnog društva »Proleter« nametnuo je potrebu stvaranja većeg Radničkog doma u kome bi se pod normalnijim uslovima odvijao rad radničkih organizacija i njihovog kulturnog društva. Otpočinje se sa prikupljanjem dobrovoljnih priloga za izgradnju novog Radničkog doma. Radničko kulturno društvo »Proleter« je u ovom pogledu mnogo učinilo. Ono već od početka novembra mjeseca 1910. godine pa nadalje, organizuje mnogobrojne zabave čiji je čist prihod išao u korist Radničkog doma, kao, npr., u 1910. godini 2. XI i 12. XI.

Zbor društva »Proleter« u 1911. godini daleko intenzivnije radi, što se najbolje vidi iz njegovog čestog nastupanja na raznim koncertima. Zbor je u ovoj godini nastupio 18 puta, a diletantska sekcija 15 puta. Od pjevačkog repertoara, pored starih popularnih pjesama, izvode se i nove: »Sanak spava«, »Pogled v nedolžno oko« i »Za inat«.

Posjete na svim zabavama i koncertima koje je organizovao »Proleter« bile su mnogobrojne. Dešavalo se ponekad da su na zabavama i koncertima pojedini posjetioci glasnim komentarisanjem i dobacivanjem ometali praćenje programa. Ovakve pojave nailazile su na osudu okoline, kao i radničkog lista »Glas Slobode« — npr. 25. I 1911. godine prilikom održavanja koncerta u Radničkom domu.

Među značajnije zabave u ovoj godini bila je zabava tipografa socijaldemokrata, održana 3. januara. Stari Radnički dom tom prilikom imao je svečan izgled: u velikoj sali bile su obješne slike Marksa, Gorkog i Lassala-dekorisane crvenim atlasom. Program zbora društva oduševio je sve prisutne. Međutim, dramatizacija romana Maksima Gorkog »Na dnu« (nazvano »Na dnu života«) pokazala je slabosti diletantske sekcije, odnosno većeg broja njenih članova-izvođača, još nespremnih da dočaraju složene ličnosti iz romana pisca koji je sebi svojstvenim načinom i snagom svog talenta opisao bivše ljude na dnu života.

Zabava od 3. I 1911. godine bila je održana u korist podizanja novog Radničkog doma, kao i zabava od 6. VIII u Gradskoj bašti, koju je organizovao Glavni radnički savez, angažujući pored društva »Proleter« i tamburašku sekciju »Saveza željezničara«. Ova zabava bila je posjećena u broju koji je nadmašivao broj posjetilaca bilo koje zabave do toga vremena, a što se tiče programa koji je izveo »Proleter« u »Glasu Slobode« između ostalog, piše: »I naša družina »Proleter« razdragala je borbeni proletarijat skladnim pjevanjem socijalističkih

pjesama koje jačaju borbeni duh, duh proleterski... Iz očiju onih koji bijahu blizu bine i slušahu oduševljenoga »Proleter«, navirahu suze radosnice.¹⁷ Prihod od ove zabave iznosio je 3.000. — kruna.

U 1911. god. u korist izgradnje novog Radničkog doma održane su i vrlo uspjele, kao i dobro posjećene zabave: 28. X zabava tipografskih radnika, 4. XI zabava Saveza kovinarskih, kožarskih i soboslikarskih radnika i 31. XII velika Silvestrova zabava.

26. februara 1911. godine bila je održana glavna godišnja skupština radničkog kulturnog društva »Proleter«. U odbor društva u ovoj godini ušli su: Viktor Krok (predsjednik), Bogoslav Jošt (potpredsjednik), Nikola Korica (prvi tajnik), Josip Grgić (drugi tajnik), Pavle Stefanović (blagajnik), Krišpan Savajić (arhivar), te odbornici: Otto Rechta, Dušan Stanišić, Đuro Močević, i u nadzorni odbor: Jandrka Fattner, Franjo Raušer i Franjo Markić. Na ovoj skupštini odlučeno je da podupirući članovi društva imaju pravo samo četiri puta godišnje prisustvovati besplatnim zabavama »Proleter«, a da za ostale zabave plaćaju ulaznice, kako bi materijalno potpomogli svoje društvo.

1. maj 1911. godine bio je svečano proslavljen. Toga dana bila je izvedena potpuna obustava rada. Javna prvomajska skupština bila je održana u Pofalićima. Na njoj su o značaju 1. maja kao međunarodnog praznika rada govorili: Sretan Jakšić i Franjo Raušer. Društvo »Proleter« obilježilo je prvomajsku proslavu 1911. godine velikim i biranim programom koji je izvelo u Radničkom domu.

4. juna 1911. godine »Proleter« je priredio zabavu u Zenici. Ovaj izlet imao je veliki agitacioni značaj. Borbene pjesme »Proleter« oduševile su zeničke radnike i susreti između radnika Sarajeva i Zenice znatno su pospješili rad radničkih organizacija u Zenici.

Znatan napredak u svome radu pokazalo je društvo »Proleter« na velikoj kongresnoj zabavi u julu mjesecu 1911. godine kada je po prvi put izveo pjesme: »Radnička himna« od Zajca, »Moja ruža« od Jenka i »Sijevaju koplja« od Glücka. Drama »Žrtve« izvedena je drugi put.

Prelomni događaj za dalje napredovanje u radu kulturnog društva »Proleter« bilo je useljenje u novi Radnički dom. Oproštajna zabava sa starim Radničkim domom održana je 25. XI 1911. godine, a već 16. i 17. decembra bio je svečano otvoren novi Radnički dom. U zgradi bivše pivare i gostionice Aschenbrenner, na Koševu, bio je adaptiran veliki Radnički dom. Novi dom je raspolagao sa 23 prostorije (velike sale za skupštine, svetkovine, zabave, predavanja, 4 manje prostorije za kafanu, restauracije, 9 soba za rad organizacija itd.). U Domu su bile smještene i prostorije uredništva i administracije »Glasa Slobode«, Glavnog radničkog saveza, Glavnog odbora socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine, a tu je i bila vršena prodaja socijalističkih knjiga i brošura.

¹⁷ »Glas Slobode«, Organ SDS BiH, br. 62., Sarajevo, 1911., str. 3.

Pozivajući radnike da u što većem broju prisustvuju zabavi i svečanom otvaranju Radničkog doma, Glavni odbor Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine i Uprava Glavnog radničkog saveza preko »Glasa Slobode« navodi: »...Provedimo taj dan u zadovoljstvu koje nam daju naši uspjesi, budimo pred kasnijim generacijama naših drugova tumači pregalaštva, oduševljenja, spremnosti za žrtve kojima se ima blagodariti za ono što je u stanju da stvori jedna mlada ali vrijedna socijalistička stranka, jedna sviješću bogata radnička klasa, jedan mali ali zdrav pokret. Živjela oslobodilačka borba proletarijata! Živjela Socijalna Demokracija«. ¹⁸

Zgrada Pivare i gostionice »Ašenbrener« koju je 1911. god. kupio GRS i adaptirao za novi Radnički dom

Prilikom svečanog otvaranja novog Radničkog doma 16. decembra 1911. godine održana je zabava sa koncertnim programom, na kojoj je pored »Proletera« učestvovalo i društvo »Saveza željezničara«.

17. XII 1911. godine povodom otvaranja Radničkog doma održana je javna skupština na kojoj su govorili: Franjo Raušer, tajnik Glavnog radničkog saveza i Branko Hrisafović, tajnik Socijal-demokratske stranke.

Oduševljenje radnika prilikom otvaranja novoga doma bilo je veliko. O tome, npr., piše u svojim »Sjećanjima na radnički pokret u Bosni i Hercegovini« Anka Tamel-Jakšić, diletanat društva »Prole-

¹⁸ »Glas Slobode«, Organ SDS BiH, Sarajevo, br. 97., 1911., str. 4.

ter« od 1909—1940. godine, u kojima između ostalog kaže: »...Dva najveća događaja za mene u pokretu su bila otvaranje radničkog doma u Sarajevu krajem 1911. godine i ujedinjenje jugoslovenskih radničkih pokreta 1919. u Beogradu... Teško je opisati oduševljenje koje je kroz dva dana vladalo prilikom svečanog otvaranja novog doma... Kulturno društvo »Proleter« prvi put je, sa horom, diletantskom sekcijom i muzikom nastupio na prilično dobroj pozornici, koja je, prema ranijoj, bila veliki napredak. Treba znati da tada u Sarajevu nije bilo Narodnog pozorišta i da je »Proleterova« pozornica dugo godina bila jedna od rijetkih pozornica u Sarajevu, gdje se razvijala pozorišna umjetnost.¹⁹

U 1911. godini odbor društva »Proleter« češće raspravlja o nabavci društvene zastave i vodi pregovore sa jednom firmom iz Beča o njenoj izradi. Zastava »Proletera« prvi put se spominje 1912. godine prilikom izleta društva u Slavonski Brod. Zastava »Proletera« bila je crvena, unaokolo vezena zlatnim vrpčama. Sa jedne strane zastave bio je žuto vezeni ispis: »Radničko pjevačko i tamburaško društvo »Proleter« u Sarajevu 1906—1911.«, a u sredini nalazila se lira sa bijelim labudom. Na drugoj strani zastave bio je ispis: »Zastava naša nek se vije, slobode pravde to je znak«, a u sredini ruka ruci u plavom polju, sa zelenim vijencem unaokolo.

Koliko je društvo »Proleter« u to doba bilo poznato i afirmirano i van granica Bosne i Hercegovine, kao dokaz može poslužiti podatak da je od njega Srpski agitacioni odbor iz Pešte tražio pozorišne komade.

1912. godina za radničko kulturno društvo »Proleter« po rezultatima i širokom djelokrugu rada spada među najaktivnije i najzrelije predratne godine, čemu su u mnogome doprinijeli povoljniji uslovi rada u novom Radničkom domu. U ovoj godini zbor društva »Proleter« nastupa 17 puta, a diletantska sekcija 18 puta. Pored starih pjesama pjevaju se i nove, kao: »Na straži«, »Bura slobode«, »Čuješ dušo«, i »Sijevaju koplja«, a od pozorišnih komada najčešće su na repertoaru: »Ciganin«, »Djevojačka kletva«, »Otelo«, »Đido«, »Graničari«, »Kartaš« i »Povratak«.

U ovoj godini održane su mnoge zabave u korist novog Radničkog doma, koji je stajao preko 100.000.— zlatnih kruna, te su se veliki izdaci i dug pokrivali jednim dijelom od dobrovoljnih priloga. Zabave čiji je čist prihod išao u korist Radničkog doma, a na kojima je istupao »Proleter« bile su: Zabava radnica duhanske i čilimarske tvornice u novom domu 28. januara; Tipografskog društva za Bosnu i Hercegovinu 23. marta; Skupa radničkih socijalističkih organizacija u Sarajevu 11. avgusta; Saveza trgovačkih namještenika 1. septembra; Saveza tvorničko-nekvalifikovanih radnika-ca sa sekcijama: pivarskom, duhanskom, čilimarskom 2. novembra; Saveza drvodjeljskih radnika 28. septembra; Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika 16. novembra i Sekcije tapetarskih radnika 7. decembra 1912. godine.

¹⁹ Fond vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo, 1911. (Arhiv grada Sarajeva, DO-P-153-11., str. 2—3.).

Radničko kulturno društvo »Proleter« je u ovoj godini, kao što je to bio slučaj i sa prethodnim godinama, učestvovalo u gotovo svim manifestacijama radničkog pokreta i davalo zabave u Radničkom domu, Gradskoj bašti, Bentbaši, Kovačićima, Koševu, Palama, Ilidži, agitacionim izletima, koncertima, zabavama sa maskama, vokalnim koncertima, prvomajskoj proslavi, partijskim i sindikalnim skupovima, spremno šireći klasnu svijest i razvijajući osjećanje za umjetnost. »Glas Slobode« poklanjajući veliki značaj društvu »Proleter« u 1912. godini piše: »Ne smije se ni pomisliti na to da je posao umjetničkih grupa sav u mehaničkom pjevanju, sviranju i priređivanju zabava. »Proleter« ima da okupi sve one drugove koji imaju te duhovne i organske sposobnosti, da pjesmom i pozorišnom umjetnošću bude svijest, potiču slavu i prikazuju borbu proletarijata«. ²⁰

Godišnja skupština društva »Proleter« za 1912. godinu održana je 31. marta. Ispred Glavnog radničkog saveza skupštini je prisustvovao i njen rad pozdravio Ivan Salamunović. U ovoj godini društvo »Proleter« je brojalo 98 izvršujućih i 165 podupirućih članova. Zborovode i u ovoj godini bili su Kosta Travanj i Milan Katić.

Jedna od najuspjelijih zabava društva »Proleter« u 1912. godini održana je 1. jula povodom Kongresa Socijal-demokratske stranke u Sarajevu, a u čast stranih kongresnih delegata. U septembru mjesecu bila je osnovana i pleh muzika, koja je naročito dolazila do izražaja na proslavama, posebno prvomajskim.

Na poziv radnika iz Slavonskog Broda povodom svečanog otvaranja Radničkog doma (20. X 1912.) društvo »Proleter« odazvalo se i prisustvovalo proslavi sa 26 svojih članova i 14 gostiju iz Bosne. U ime Glavnog odbora Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine i Glavnog radničkog saveza bio je poslan Franjo Raušer.

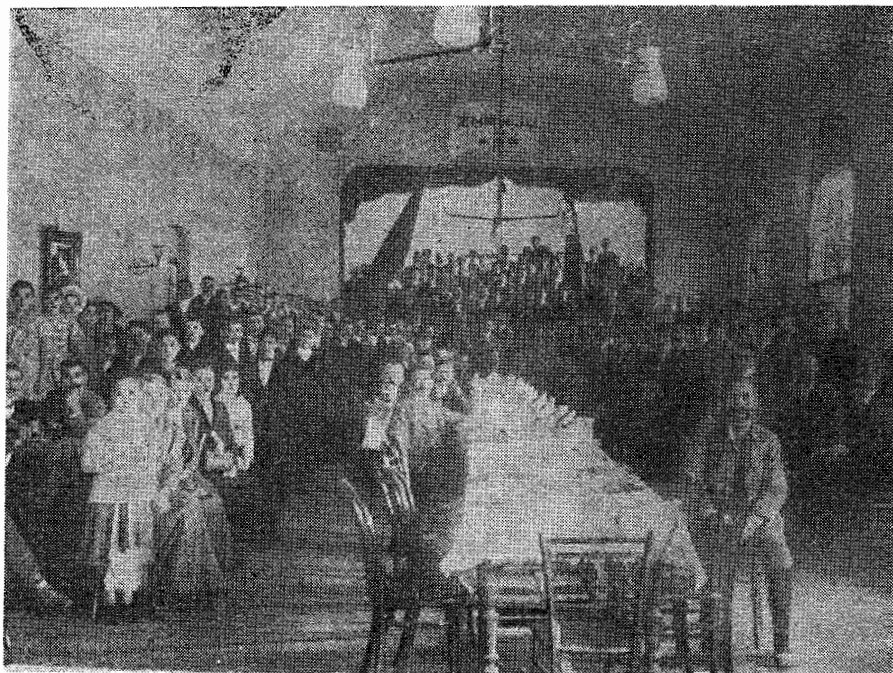
Još prilikom dolaska na željezničkoj stanici članovi društva »Proleter« namjeravali su da pozdrave drugove iz Slavonskog Broda, koji su ih dočekali, pjesmom: »Zdravo da ste hrabri borci«, ali to vlasti nisu dozvolile, tako da su odložili taj pozdrav za momenat kada su ulazili u Radnički dom. Sadržaj programa »Proleter« na ovoj proslavi, posebno pjesma »Zastava naša nek se vije« izazvao je ogromno oduševljenje. Prilikom odlaska gostiju iz Bosne na drugarskom i srdačnom dočeku zahvalio se Franjo Raušer, pozivajući drugove radnike iz Slavonskog Broda na ustrajan rad, naglašavajući između ostalog: »Iako se osobno rastajemo, naša srca ostaju zajedno... Podizanje doma u Brodu imade i za nas u Bosni veliki značaj jer smo jedni na druge upućeni, a osim toga smo najbliži susjedi«. ²¹

Pod impresijom kocerta koji je izveo »Proleter« bilo je osnovano u Slavonskom Brodu Radničko pjevačko i diletantsko društvo.

Koliki su značaj radnici iz Slavonskog Broda pridavali posjeti društva »Proleter« najbolji je dokaz pismo njihovog međustrukovnog odbora, koje glasi: »Dragi drugovi! Vi ste nam na dan otvaranja našeg prvog Socijalističkog radničkog doma u Hrvatskoj i Slavoniji pokazali

²⁰ »Glas Slobode«, Organ SDS BiH, br. 107., Sarajevo, 1912., str. 2.

²¹ »Glas Slobode«, Organ SDS BiH, Sarajevo, br. 125., 1912., str. 3.

Izlet »Proleter« u Slavonski Brod 1912. god.

nezaboravljjen primjer bratske solidarnosti i požrtvovanosti. Vi ste naše slavlje revolucionarnom proleterskom pjesmom uveličali, nas u teškoj i mučnoj borbi obodрили, ne žaleći truda vi ste nam pokazali primjer neprekaljene čeličnosti i zato vam brodski socijalistički proleterijat bratski zahvaljuje. Vi ćete mu ostati u trajnoj uspomeni.«²²

Kao što se vidi izlet »Proleter« i njegovo prisustvovanje na svečanom otvaranju Radničkog doma u Slavonskom Brodu, izdvaja se po svom značaju iz sklopa izleta koje je »Proleter« do toga vremena organizovao najviše po tome, što je predstavljao uvod u saradnju društva i van granica Bosne, učvršćujući na taj način bratske odnose sa susjednim krajevima.

Značajan momenat u daljem napredovanju društva »Proleter« bilo je pokretanje pitanja (u septembru mjesecu) stvaranja Diletantskog pozorišta, koje bi imalo zadatak da igranjem radničkih i ostalih pozorišnih komada upozna radničku klasu sa pozorišnom umjetnošću. Glavni radnički savez saglasio se sa ovom idejom i preporučio društvu »Proleter« da Diletantsko pozorište po već postojećim pravilima društva bude jedna od njegovih sekcija, što je i prihvaćeno.

I pored znatnog napredovanja radničkog kulturnog društva »Proleter«, u umjetničkom pogledu u njemu se osjećalo odsustvo intelektualaca. Dok su na primjer u beogradskom kulturnom društvu »Abrašević« đaci, studenti, činovnici i markantniji intelektualci bili predsjednici društva, sekretari, članovi uprave, pjevači, diletanti kao npr.

²² »Glas Slobode«, Organ SDS BiH, Sarajevo, br. 126., str. 3.

1901/2. godine reditelj Jovan Skerlić, čuveni književni kritičar, ili 1902/3. godine sekretar Dimitrije Tucović — kasnije vođ radničkog pokreta, dotle su članovi društva »Proleter« i članovi njegove uprave do pred kraj I svjetskog rata bili radnici i rijetko poneki od njih privatni namještenik. Odsustvo inteligencije u društvu »Proleter« znatno je usporavalo njegov unutrašnji razvitak i umjetnički nivo, ali se sa pravom može tvrditi da je to »nadoknađivano klasnim instinktom, urođenim talentom, ogromnim oduševljenjem i zalaganjem u radu njegovih članova. Samo se tako i može shvatiti da su članovi »Proleter« poslije deseto i višečasovnog rada u poduzeću i zadatka u svom sindikatu i ostalim organima pokreta (jer su većina bili sindikalni i partijski funkcioneri), smogli vremena i snage da tri i više puta nedjeljno dođu na probu i vrlo često nastupaju.«²³

U jesen 1912. godine, zbog balkanskih ratova, za radnički pokret, kao i za njegovo društvo »Proleter« nastaju teški dani. Iako 1912. godina predstavlja za društvo »Proleter« godinu u kojoj je ono do toga vremena najviše napredovalo, ipak su se posljedice balkanskih ratova odrazile na njega i u mnogome doprinijele stagniranju njegovih širih akcija i većih rezultata rada.

Austrougarske vlasti gledale su u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine veliku opasnost za svoj opstanak. Zbog toga, već početkom maja 1913. godine, vrhovni poglavar Bosne i Hercegovine general Potjorek zavodi »iznimne mjere« kojima ukida Ustav, raspušta sve radničke socijalističke organizacije, te u skladu sa ovim mjerama ukida i društvo »Proleter«. U to vrijeme nastaju progoni radničkog pokreta na svim linijama, ali nakon izvjesnog vremena, kada su bile ukinute »iznimne mjere«, žilavi radnički pokret i njegovo kulturno društvo »Proleter« nastavlja sa radom i svojim akcijama i pored toga što mu se prave ogromne smetnje i vrše progoni najraznovrsnijim policijskim mjerama.

Godišnja skupština društva »Proleter« u 1913. godini održana je 6. aprila. Skupštinu je otvorio i podnio izvještaj o radu društva bivši predsjednik Nikola Nenadović, konstatujući uspio i sadržajan rad društva u 1912. godini. Posebno priznanje na radu, kao i angažovanju oko formiranja mješovitog zbora društva, odao je horovođi Kosti Travnju.

U ime Glavnog radničkog saveza skupštinu je pozdravio Ivan Salamunović. Na skupštini je bilo riječi i o slabom materijalnom položaju društva, koji je u mnogome onemogućio njegov uspješniji rad.

U odbor društva u 1913. godini ušli su: Unger Ivan, Voros Stefan, Stanišić Dušan, Gruber, Pregernik, Jozo Salamunović, Pavo Barić, Blech, Klein Gizela, a kao zamjenici: Kosta Markičević, Ovadia Nachman. U nadzorni odbor: Ferdinand Kreizl, Jonderka Stefan, Stopar — zamjenik Skufica, i u mirovni sud: Franjo Raušer, Ivan Salamunović i Nenadović Nikola.

²³ Spomenica radničko-kulturno-umjetničkog društva »Proleter«, 1905—1955.) Mika Vukojević: U periodu klasnog buđenja proletarijata u BiH, Sarajevo, 1955. g., str. 17.

Zbog oštrijeg kursa vlasti i »iznimnih mjera« društvo »Proleter« u 1913. godini istupa svega 11 puta.

Najznačajnije zabave koje su održane u 1913. godini bile su: 15. marta povodom 30-te godišnjice smrti Karla Marksa, koju je organizovao Glavni odbor Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine i Glavni radnički savez, i zabava 9. septembra čiji je čist prihod išao u korist Radničkog doma.

3. juna 1913. godine, tj. poslije ukidanja »iznimnih mjera« bio je upućen poziv pjevačima »Proletera« da dođu na probu pjevanja, jer »iznimno stanje i raspuštanje organizacije je dalo prilike pjevačima da se odmore, to su bile ferje pod moranje. Pošto se nije ostvarila želja nekih da u iznimnom stanju nestane socijalista i pošto će borba tek nastati, to se nadamo, da će se pozivu na pjevanje odazvati svi drugovi i drugarice.«²⁴

Radničko pjevačko društvo »Proleter« u prvomajskoj povorci u Sarajevu 1914. godine

1914. godina predstavlja najtežu i najneplodniju godinu u radu radničkog kulturnog društva »Proleter« do izbivanja I svjetskog rata. Radničko društvo »Proleter« u ovoj godini istupa samo 7 puta. Značajnije zabave održane su: 14. II zabava »Šumski čar« koju su organizovali tipografski radnici; 7. marta vokalni koncert »Proletera« uz učestvovanje orkestra »Apolo kina«, i zabava 8. juna koja je održana u korist lista »Glas Slobode«. Ovu zabavu organizovala je Prva sekcija Mjesne političke organizacije.

Godišnja skupština društva »Proleter« održana je 1. aprila 1914. godine. U odbor društva bili su izabrani: Ferdinand Kreizl (predsjed-

²⁴ »Glas Slobode«, Organ SDS BiH, br. 62., Sarajevo, 1913., str. 3.

nik), Ivo Kurtović (potpredsjednik), Rajko Vitas (tajnik), Dušan Stanišić (blagajnik), Henrih Blech (arhivar), Stjepan Vareš i Risto Đukanović.

1914. godine društvo »Proleter« zajedno sa željezničkim muzičkim zborom »Sloboda« odlazi na izlet u Višegrad. U svojim sjećanjima Rajko Vitas, član društva, opisuje ovaj izlet riječima: »Dok se u 1913. godini nije dogodilo ništa značajnije od redovnih društvenih i strukovnih priredbi, dotle smo se u 1914. godini spremali na izlet u Višegrad...«

Na put smo krenuli 28. juna ujutro. Kada je voz ušao u stanicu Mededa, vidjeli smo na staničnoj zgradi veliku crnu zastavu. Šef stanice saopštio nam je da je tog prijedpodneva u Sarajevu izvršen atentat na austrougarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu... Ubrzo smo stigli u Radnički dom (Sarajevo) u kome je bilo već nekoliko stotina drugova spremnih da ga brane. Nedavno iza našeg dolaska pojavila se rulja najgoreg sarajevskog ološa ispred koje je nošena careva slika, stigla je do na drveni most Koševskog potoka pred Radnički dom gdje je zastala, pogledala i vratila se.«²⁵

Kao i sve druge političke, sindikalne i kulturne organizacije, sa izbijanjem I svjetskog rata, i društvo »Proleter« obustavlja svoj rad — njegovi članovi nošeni vihorom rata rasturaju se, učestvuju u njemu, a pjesma »Proleter« zamire da bi se još glasnije čula 1917. godine, kada društvo, iako sa velikim gubicima u toku rata, nastavlja svoj rad. Tome je u mnogome doprinijela ruska februarska revolucija, koja je preplašila buržoaziju čitavoga svijeta i ulila nove snage i vjeru u pobjedu radničkom pokretu.

REZIME

Radničko kulturno društvo »Proleter« niklo je i razvijalo se u krilu radničkog pokreta kao provodnik u borbi za klasno i političko oslobođenje radničke klase sredstvima kulturno-umjetničke djelatnosti. Stagnirajući sa slabostima radničkog pokreta i podižući se sa njegovim uspjesima, društvo »Proleter« u daljem procesu, sa razvitkom političkih organizacija, među prvim politički i kulturno sazrijeva, što se najbolje vidi iz njegovog učestvovanja na gotovo svim manifestacijama radničkog pokreta: proslavama 1. maja, kongresima, skupštinama, kupljenju dobrovoljnih priloga za izgradnju novog Radničkog doma i za pokretanje radničkog lista »Glasa Slobode« itd., zatim iz poboljšanja njegovih umjetničkih ostvarenja, povećanja broja izvršujućih članova društva, saradnji sa drugim društvima, kao sa kulturno-zabavnim društvom bosansko-hercegovačkih željezničara »Flugradom« i radničkim glazbenim zborom »Sloboda« iz Sarajeva.

Društvo »Proleter« održavalo je veze i sa radničkim kulturnim društvima izvan Bosne i Hercegovine, obraćalo se beogradskom kulturnom društvu »Abrašević« i zagrebačkom društvu »Jednakost« tražeći partiture radničkih pjesama i pozorišnih komada.

²⁵ »ODJEK«, Sarajevo, 1. maj 1955. g.

Agitacioni izleti »Proleter« u okolinu Sarajeva, u Zenicu, Tuzlu, Mostar, Slavonski Brod i još neka mjesta odigrali su jednu od najznačajnijih uloga u okviru njegovog rada, a njihov cilj je bio: učvršćivanje odnosa među radnicima, unapređivanje njihovih organizacija, uspostavljanje bratskih solidarnih odnosa, kao sa radnicima iz Slavonskog Broda, koji pod uticajem koncerta koji je izveo »Proleter« 1912. godine osnivaju radničko pjevačko i diletantsko društvo.

Osjećajući opasnost od ovakvih izleta, iako su programi koncerata bili unaprijed cenzurirani, vlasti su povremeno vršile i policijske zabrane, kao npr. u oktobru 1910. godine povodom zakazane zabave u Zgošći (Kaknju).

Uspjehu društva »Proleter« u mnogome je doprinijela činjenica što su njeni izvršavajući članovi bili u pravilu organizovani radnici, koji su radili ne samo kao kulturna skupina u radničkom pokretu, već i za njene klasne interese. Mnogi od njih, koji su radili privremeno u društvu, postajali su poznati činioци u radničkom pokretu, kao npr. Bogdan Krekić, Franjo Raušer, Đuro Salaj, Stevo Obilić, Ivan Salamunović i još neki.

O radu radničkog kulturnog društva »Proleter« ne postoje potpuni i sređeni podaci na osnovu kojih bi se moglo hronološki i precizno pratiti i prikazati njegovo djelovanje i značaj. U vremenu od 1905. godine pa do početka organizovanja radničkog pokreta, i do pokretanja organa Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine »Glas Slobode« 1909. godine znamo daleko manje nego za kasniji period. Čak i od 1909. godine iz »Glasa Slobode« saznajemo uglavnom o repertoaru, kvalitetu predstava i koncerata društva i publici, dok mnogi momenti iz njegovog rada nisu čak ni registrovani, kao npr. ne mogu se naći podaci o sastavu članova uprave društva iz 1912. godine. Pojavom časopisa »Snaga« od 1928. godine možemo potpunije pratiti cjelokupni, a posebno poslijeratni period rada »Proleter«, ali taj period nije bio predmet razmatranja u ovome radu.

Međutim, najdragocjeniji materijal — zapisnici »Proleter«, bio je od vlastodržaca uništen 1921. godine, što u mnogome onemogućuje preciznije zaključke o društvu, koje je u krilu radničkog pokreta crpilo svoje snage i odigralo veliku istorijsku ulogu aktuelizirajući revolucionarne događaje svoga vremena i sredstvima kulturno-umjetničkog djelovanja, zajedno sa njim, borilo se za klasno i političko oslobođenje radničke klase.

RÉSUMÉ

La société culturelle des ouvriers »Proleter« est fondée et se développait au sein du mouvement ouvrier comme guide dans la lutte pour la libération de classe et la libération politique de la classe ouvrière par moyens de l'activité culturelle et artistique. Stagnant avec les faiblesses du mouvement ouvrier et se relevant avec ses succès, la société »Proleter«, dans la suite, avec le développement des organisations politiques, était parmi les premières à mûrir dans le domaine politique et culturel, ce qui se manifeste le mieux dans le fait qu'elle prenait part dans presque toutes les manifestations du mouvement ouvrier: les célébrations du premier mai, les congrès, les réunions publiques, la collecte pour la construction du nouveau foyer des ouvriers et pour la fondation d'un nouveau journal des ouvriers »Glas slobode« (»Voix de liberté«), etc., cela se manifeste également dans l'amélioration de ses réalisations artistiques, l'augmentation du nombre des membres actifs de la société, la collaboration avec d'autres sociétés, comme par exemple la société culturelle de divertissement des cheminots de Bosnie et Herzégovine »Flugrad« et le chœur des ouvriers »Sloboda« de Sarajevo.

La société »Proleter« soignait des rapports avec les sociétés culturelles des ouvriers en dehors de Bosnie et Herzégovine, s'adressait à la société culturelle »Abrašević« de Belgrade et à la société »Jednakost« de Zagreb, demandant des partitions des chansons des ouvriers et des pièces de théâtre.

Les excursions de propagande de »Proleter« dans les environs de Sarajevo, à Zenica, Tuzla, Mostar, Slavonski Brod, et dans d'autres villes ont joué un des rôles les plus importants dans le domaine de son activité, et leur but a été: La consolidation des rapports parmi les ouvriers, l'amélioration de leurs organisations, l'établissement des rapports fraternels solidaires, comme par exemple avec les ouvriers de Slavonski Brod, qui sous l'influence du concert exécuté par »Proleter« en 1912, fondent la société ouvrière d'amateurs de chant.

Sentant le danger dans de pareilles excursions, bien que les programmes des concerts eurent été censurés d'avance, les autorités les faisaient défendre de temps en temps par la police, comme par exemple au mois d'octobre 1910, à l'occasion de la fête donnée à Zgošća (Kakanj).

Au succès de la société »Proleter« a beaucoup contribué le fait que ses membres actifs étaient ordinairement des ouvriers organisés, qui agissaient non seulement comme un groupe culturel dans le mouvement ouvrier, mais également pour ses intérêts de classe. Plusieurs parmi eux, qui travaillaient temporairement dans la société, sont devenus des sujets bien connus dans le mouvement ouvrier, comme par exemple Bogdan Krekić, Franjo Raušer, Đuro Salaj, Stevo Obilić, Ivan Salamunović et d'autres.

Sur l'activité de la société culturelle des ouvriers »Proleter« nous n'avons pas de données complètes et mises en ordre, sur la base desquelles on pourrait suivre d'une manière chronologique et précise et présenter son activité et son importance. A partir de 1905 jusqu'au commencement de l'organisation du mouvement ouvrier, et jusqu'à la fondation du journal du parti démocrate-socialiste de Bosnie et Herzégovine »Glas slobode« en 1909, nous savons beaucoup moins que pour la période ultérieure. Même à partir de l'an 1909, »Glas slobode« nous informe surtout sur le répertoire, la qualité des pièces et des concerts de la société et sur le public, tandis que bien des moments de son activité ne sont même pas enregistrés, ainsi par exemple on ne peut pas trouver de données sur la structure des membres de la direction de la société en 1912. Avec l'apparition du journal »Snaga«, dès 1928, nous pouvons mieux suivre l'activité entière, et particulièrement, l'activité de »Proleter« dans la période d'après-guerre, mais cette période n'a pas été le sujet de considération dans cet ouvrage.

Cependant, le matériel le plus précieux — les protocoles de »Proleter«, a été détruit en 1921 par les autorités ce qui empêche considérablement des conclusions plus précieuses sur la société, qui, au sein du mouvement ouvrier puisait des forces et qui a joué un grand rôle historique actualisant les événements révolutionnaires de son époque et, par moyens de l'activité culturelle et artistique, avec le mouvement ouvrier combattait pour la libération de classe et la libération politique de la classe ouvrière.